

A Kalevala nyelve A Kalevala finn „fordításai”

1. A Kalevala 1835-ben (a második része 1836-ban) jelent meg („Régi” Kalevala, 32 ének, 12 078 verssor), a kiegészített, átdolgozott kiadás pedig 1849-ben (50 ének, 22 795 sor). Ez utóbbinak öt teljes magyar fordítása van: Barna Ferdinánd (1871), Vikár Béla (1909), Nagy Kálmán (Bukarest, 1972; Budapest, 1976), Rácz István (Helsinki, 1976; Budapest, 1980), Sente Imre (München, 1987; Szombathely, 2001). A fordítások nyelve különböző, követik a magyar nyelv fejlődését, tükrözik koruk nyelvállapotát, a műfordító nyelvhasználatát, műfordítási módszereit. Ha a Kalevala kezdő sorait nézzük (legkönnyebben: TILLINGER 2002), Barna Ferdinándnál még van elbeszélő múlt (*összejutánk*), régi-es, nyelvjárásias szavak, szóalakok (*korácsom, jöszte, fejledező, búv-dalokat*), ezek azonban fokozatosan eltűnnek, bár Sente Imre is tudatosan törekszik arra, hogy egyrészt a régi nyelvből, másrészt anyanyelvjárásából (a Vas megyeiből), „anyám nyelvéből”, mintegy „színesítőül és fűszerül” nyelvjárási szavakat is használjon (SZENTE 2001a: 358–9). Arra a kérdésre, „hogymilyen legyen a magyar Kalevala nyelve? Archaizáló-e? Népnyelvi-e? Köznyelvi-e?” ugyancsak SZENTE úgy válaszolt, hogy „egy a fontos: költői nyelv legyen” (i. m. 360). Vagy kissé részletesebben kifejtve: „Mai magyar nyelven szóljon, közérthető legyen, mégis egzotikus” (SZENTE 2001b: 67). Nem véletlen az a kesernyés, játékos kijelentés, hogy a magyaroknak öt Kalevalája van, a finneknek pedig csak egy.

2. Az eredeti Kalevala (1849) természetesen szintén korának nyelvállapotát tükrözi, nem a mai finn nyelven szól, nem is mindig közérthető már, csupán egzotikum maradt. RUOPPILA így fogalmazta ezt meg az 1960-as évek közepén: „A gazdasági életünkben és más körülményekben az 1900-as években bekövetkezett nagy változások miatt a Kalevala a mai finn nemzedék számára mind tárgyát, mind szókészletét tekintve egy távoli könyvvé vált, bármennyire is nemzeti eposznak tekintjük azt” (1967: 5).

2.1. Ha megnézzük a Kalevala első énekének kezdő sorait (1–36), akkor például ilyen régies (vagy keleti) nyelvjárási formákat találunk: *tekevi, ajattelevi* (~ *tekee, ajattelee*), *laulamahan, sanelemahan* (~ *laulamaan, sanelemaan*), *lähteäni, saa’ani* (~ *lähteäkseeni, saadakseni*), *puhe’et, kahta’alta* (~ *puheet, kahtaalta*), *lähe, yhymme* (~ *lähde, yhdymme*), *kätehen, lomahan, hampahilleni, kankahilta*

(~ *käteen, lomaan, hampaileni, kankailta*), *hajoovat, lauloaksemme* (~ *hajoavat, laulaaksemme*).

A régies szóalakokon kívül a szókincsben is nagyon sok olyan szó van, amely vagy régies, vagy nyelvjárási, és csak azért kerültek be például a „Mai finn nyelv szótára”-ba (Nykysuomen sanakirja), mert előfordultak a Kalevalában (és esetleg a Kanteletarban), de nem terjedtek el még a műköltészetben sem. A Kalevalában (1849) található 7 830 szó közül PAAVO PULKKINEN 221 szót említ, amely a finn irodalmi nyelvbe kerülve ma is élőnek tekinthető (azaz nem voltak benne a Kalevala megjelenése előtt kiadott szótárakban, de megtalálhatók a „Mai finn nyelv szótára”-ban) (PULKKINEN 1986: 302–3). Érthető tehát, hogy a Kalevala megértéséhez szinte az első kiadásoktól kezdve (vö. ANTTONEN–KUUSI 1999: 131–46) szójegyzékeket, magyarázatokat, majd külön szótárakat kellett összeállítani (AIMO TURUNEN, Kalevalan sanakirja. Helsinki, 1949, UO, Kalevalan sanat ja niiden taustat. Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö. Lappeenranta, 1979). Két okból is szükség volt ezekre: „először is abban a korban az értelmiség nagy része csak elég gyengén tudott finnül, s így a Kalevala keleti finn nyelve és a népi kultúra fogalomköre megértési nehézséget okozott, másrészt azért, mert a Kalevalát 1843 óta rendszeresen használták az iskolai oktatásban, s a fiatalság nagy része számára a Kalevala világa ugyanolyan idegen volt, mint az értelmiség számára” (ANTTONEN–KUUSI 1999: 144).

Martti Haavio is úgy igyekezett közelebb hozni a diákokhoz a Kalevalát, hogy 1938-ban egy rövidített változatot állított össze főleg esztétikai és néprajztudományi alapelveket véve figyelembe, s a korábbi Kalevala-kiadások nyelvi-
leg változatlan szövegéhez lapalji magyarázatokat fűzött (például az említett első ének 1–36. sorában a *lähteäni, suoltamahan, mielitehtoisien* és a *virittämiä* szavakhoz), s a szövegben előforduló néprajzi anyagot 80 ábrával szemléltette.

2.2. A Kalevala (1849) szövege azonban már egy megváltoztatott, köznyelvi-esített, „fordított” szöveg. Erre maga Lönnrot is utal a Kalevala (1835) előszavában (XVIII–XXII): „Aztán így írtam pl., hogy sanowi, tulewi, ottawi bár mások ezeket így írják: sanoowi, ... Másutt eltértem az ő ejtőmódjuktól, pl. az alábbi szavakat így írtam: laulamahan, annetahan ..., nem pedig laulamahek, annetahek ... formában, ahogy ők ejtik” (XX–XXII). A Kalevala (1849) előszavában is (10. pont) foglalkozik a szókészlettel, olyan típusokkal, amelyek főleg a karjalai, savoí nyelvjárásokban vannak meg, például bizonyos hangutánzó szók, a „*kääntäeleikse* s. o. *kääntelele itseänsä*” ’forgolódik’ típusú szavak, vagy a pillanatnyi, intenzív cselekvést jelölő igék, mint a „*työnnältää* yhtä kuin työntää äkisti ja väkevällä kädellä” ’*meglök annyi mint meglök hirtelen és erős kézzel*’ stb. és bizonyos hangtani, helyesírási kérdésekkel (11. pont): *osoittaa, tavoittaa* („amelyekben a korábbi, karjalai nyelvjárás jelölismódja szerint *osottaa, tavottaa* ... volt”), vagy *hopea, valkea* (a korábbi *hopia, valkia* helyett) stb. (KAUKONEN 1956: 5–7). KAUKONEN (1983: 82–4) a szókészletre vonatkozóan részle-

tezi azokat a különbségeket, amelyek az adatközlőktől lejegyzett anyag és a végleges szöveg között vannak: Lönnrot kihagyja a kereszténységre (megkelesztelt vidék, papos hely, Szűz Mária stb.) és a modern életre (puska, kávé stb.) vonatkozó szavakat, verssorokat, versrészleteket. KAUKONEN szerint (1983: 89) „Ha a Kalevala sorait összehasonlítjuk azokkal az anyagokkal, amelyek az eposz összeállítására szolgáltak, négy csoportba oszthatjuk őket: a) az eposzban és a runókban azonos sorok; b) olyan sorok, amelyekben Lönnrot helyesírási, nyelvi vagy verstani szempontból változtatott ; c) olyan sorok, amelyeknek nincsenek megfelelői a runókban, de Lönnrot népi anyagból vett; d) Lönnrot által írt sorok, amelyeknek nincsenek népi megfelelőik.” Az egyes típusok aránya: 33%, 50%, 14% és 3%. A Kalevala (1849) végleges szövege, nyelve tehát mintegy 50%-ban az eredeti gyűjtések nyelvén megváltoztatásával, „fordításával” jött létre. Lönnrotot „a nyelv egyik legjobb ismerőjének tartották a saját korában ... A nyelvjárási harc idején ő a józan, egyeztető, mondhatnánk »konszenzusos« nézetek híve volt, aki mindig szem előtt tartotta az irodalmi nyelv formálódását elősegítő lehetőségek megtalálását” (NYIRKOS 2002: 108). Ennek a nyelvnek nagy hatása volt a finn nyelvre, finn írók, költők nyelvére például az egyik legnagyobb finn költő, Eino Leino esetében, akinek „az ősi múlt és a népi-nemzeti eposz iránti érdeklődését számon tartja az irodalom. A paltamoi nyelv, nyelvjárási és elbeszélő gazdagsága pedig megalapozták az ő virtuóznak mondott kalevalai nyelvnek a kifejlesztését” (NYIRKOS 2000: 102).

2.3. A Kalevala (1849) nyelvénél előéletéhez hasonlóan érdekes annak utóélete is. A huszadik század utolsó harmadában divattá vált a normákkal leginkább szabályozott irodalmi, írott nyelvvvel szemben a kötetlen beszélt nyelv írott változatának a használata, s ugyancsak divat lett a helyi rádiókban, sajtóban a helyi nyelvváltozat, nyelvjárás használata. Ennek a divatjelenségnek egyik érdekes példája a Kalevalának a savói nyelvre, pontosabban a finn nyelv savói nyelvjárására való fordítása. NYIRKOS ISTVÁN kitűnő ismertetésében így ír erről: „annyi nagyon is valószínűnek látszik, hogy akit komolyan érdekel a mű, az mindenképpen közelebb érezheti magához a saját anyanyelvjárásában írt alkotást, mint a különböző finn, keleti és nyugati nyelvjárások sajátosságait ötvöző, Lönnrot-féle eredeti Kalevalát, másrészt az eredeti nyilvánvalóan ma már nyelvjárás archaizmust képvisel, szemben a mai, élő nyelvjárással, a savoival, amely megőrzött, de ma is élő vonásai ellenére is frissebb, elevenebb nyelvként hat ránk. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy maibb irodalmi nyelven szól hozzánk. Vagy ez — a savoi változatú Kalevala — nem irodalmi nyelvi alkotás? Nézetünk szerint feltétlenül az, csak éppen a nyelvjárást formálja irodalmi nyelvvé” (2001: 31). Úgy gondolom, hogy mint érdekes kísérlet feltétlenül figyelmet érdemel a Kalevala (1849) nyelvénél ez a valóban fordítása, de furcsa lenne látni a könyvespolcon a Kalevala és a savói „nyelvű” Kalevala mellett a hämei, a délnyugati, a pohjanmaai vagy a délkeleti „nyelvű” Kalevala-köteteket. Ezek nyelvét nem

tartom irodalmi nyelvnek, legfeljebb a nyelvjárások írott változatának. Amennyire közelebb hoznak egy művet egy kisebb terület olvasóihoz, legalább annyira távolítják a nyelvterület nagyobb részének lakóitól. Ugyanígy furcsa lenne a finn irodalom klasszikusainak (Kivi, Sillanpää stb.) műveit különböző nyelvjárásokra fordítva látni.

2.4. Sokkal járhatóbb útnak látszik a Kalevalát a mai finn irodalmi nyelvre fordítani, és így közelíteni a mai olvasóhoz. Nem tekintve a kisebb próbálkozásokat, például az 1980-as évek elején Martti Haavio Pienois-Kalevalájának a fordítását a 15-16 éves porvooi fiatalok beszélt nyelvére, amely a porvooi Linnajoki általános iskola felső tagozatában készült Marketta Adamsson vezetésével (ANTTONEN–KUUSI 1999: 140) stb., itt csak két átdolgozásról, „fordításról” lesz szó.

Az elsőt Kai Nieminen, a kitűnő költő és műfordító készítette 1999-ben. Nézzük módszerét az első ének első 36 sorában! A Kalevalából (1849) idézi az első hat sort, megadva ezzel a szöveg ünnepélyes, régies alaphangulatát, majd így folytatja: *Veliseni, hyvä ystävä, nyt kun satuimme / tapaamaan, tartu käteeni ja ryhdy / laulamaan kanssani. Lauletaan yhdessä / isiltä perityt laulut, kerrotaan mitä meille / on kerrottu, jotta nuoretkin kuulisivat / Väinämöisestä ja Ilmarisesta, / Lemminkäisestä ja Joukahaisesta, / saisivat tietää mitä aikoinaan tapahtui / Pohjolan perillä ja Kalevalan kankailla.* A szöveg régies alakjai eltűntek: *käteeni* (~ *kätehen*), *laulamaan* (~ *laulamahan*), *yhdessä* (~ *yhtehen* *hyhttyämme*), *kankailla* (~ *kankahilta*), a szöveg könnyen olvasható, érthető prózává egyszerűsödött, amelyben csak a négy név tizenegy szótagú páros összekapcsolása ad némi ritmust, s csupán az utolsó sorban emlékeztet formailag is a Kalevala 35. és 36. sorára: *Pohjan peltojen periltä / Kalevalan kankahilta.*

A másik prózai átdolgozást Kirsti Mäkinen készítette az általános iskola alsó tagozatos tanulói számára. Mint mondja „a próza nyelve állandóan megújul, s a történeteket a kor saját nyelvén kell elmesélni. Például Haavio Kalevalája már visszavonhatatlanul elavult. Nem akartam a Kalevala nyelvét utánozni, ez meseterkéltség lett volna” (JOENPELTO 2002: 4). A már többször vizsgált Kalevala-részletből (I, 1–36) az első tizennégy sort idézi, a szöveg többi része kimarad. (A könyvben egyébként csaknem minden lapon találunk az 1849-es Kalevalából átvett részleteket!) Nézzük a fordítási megoldásokra az első ének 245–280. sorát. Az eredeti szöveg rövidítve: *Ajat eellehen menevät, / vuoet tuota tuonnemmaksi / uuen päivän paistaessa, / uuen kuun kumottaessa. / Aina uipi veen emonen, / veen emonen, ilman impi, / noilla vienoilla vesillä, / utuisilla lainehilla, ... Jo vuonna yheksäntenä, / kymmenentenä kesänä / nosti päätänsä merestä, / kottotavi kokkoansa. / Alkoi luoa luomiansa, [...] Kussa kättä käännähytti, / siihen niemet siivoeli; / kussa pohjasi jalalla, / kalahauat kaivaeli; ... Kylin maahan kääntelihe: / siihen sai sileät rannat; / jaloin maahan kääntelihe: / siihen loi lohijapajat; ... kasvatti salakaria / laivan laskemasijaksi, / merimiesten pään*

menoksi. Mäkinen átdolgozásában ez a részlet így hangzik (JOENPELTO már említett interjújából: Kirja on ajateltu ääneen luettavaksi 'a könyv hangos olvasásra készült'): *Aika* jatkoii kulkuaan. Ilmatar, *veden emonen*, uiskenteli vuosia meressä, *utuisilla laineilla*. Tuli *kymmenes kesä*. Ilman *impi nosti päätänsä merestä* ja aloitti *luomistyönsä*. *Käsillään* hän muotoili *niemet* ja lahden poukamat. *Kylkeään kääntäen* hän loi *sileät rannat* ja rantahietikot, *jaloillaan* hän polki kalastajille *lohiapajat* ja *kalahaudat*, mutta nosteli hän *karejakin merimiesten pään menoksi*. Az eredeti verses szöveg erősen lerövidült, elmaradtak az ismétlések, párhuzamos sorok, a szóalakok a mai nyelvre jellemzőek (*veden, laineilla, kalahaudat* stb.). A tartalom azonban nem sérült, s ha megnézzük az átdolgozást — mutatják a kurzivált szavak —, nemcsak meglepően sok szó azonos, hanem három verssor is változatlanul átkerült ebbe a viszonylag rövid prózai szövegbe: *utuisilla laineilla; nosti päätänsä merestä; merimiesten pään menoksi*. Nem véletlen, hogy Tiina Joenpelto interjújának címében az új évezred Lönnrotjának nevezi Kirsti Mäkinent.

Mind a két könyv igen sikeres volt, nagyon sok dicsérő ismertetést írtak róluk, úgy látszik tehát, hogy a Kalevalával való *e l s ő* ismerkedésnek valóban kitűnő eszközei.

KISS ANTAL

Irodalom

- ANTTONEN, PERTTI-KUUSI, MATTI (1999): *Kalevala-lipas (Uusi laitos)*. Helsinki.
- JOENPELTO, TIINA (2002): Kirsti Mäkinen — uuden vuosituhannen Lönnrot [Kirsti Mäkinen — az új évezred Lönnrotja]. *Virke* 2002/2: 4–5.
- KAUKONEN, VÄINÖ (1956): *Elias Lönnrotin Kalevalan toinen painos*. Helsinki.
- KAUKONEN, VÄINÖ (1983): *A Kalevala születése*. Bp.
- LÖNNROT, ELIAS (1985): *A Régi Kalevala előszava / Vanhan Kalevalan esipuhe*. Bp.
- MÄKINEN, KIRSTI (2002): *Suomen lasten Kalevala*. Kertonut Kirsti Mäkinen, kuvittanut Pirkko-Liisa Surojegin [A finn gyermekek Kalevalája. Elmondta Kirsti Mäkinen, illusztrálta Pirkko-Liisa Surojegin]. Helsinki, 2002.
- NIEMINEN, KAI (1999): *Kalevala 1999*. Elias Lönnrotin vuoden 1849 Kalevalan pohjalta kirjoittanut Kai Nieminen, kuvittanut Adam Korpak. [Kalevala 1999. Elias Lönnrot 1849-es Kalevalája alapján írta Kai Nieminen, illusztrálta Adam Korpak]. Helsinki, 1999.
- NYIRKOS ISTVÁN (2000): A Kalevala művelődéstörténeti hatásáról. *Ethnica* 2: 101–6.
- NYIRKOS ISTVÁN (2001): Matti Lehmonen: Kalevala savon kielellä [= a Kalevala savoi nyelven]. *Ethnica* 3: 31–2.
- NYIRKOS ISTVÁN (2002): Kétszáz éve született Lönnrot Elias (1802–1884). *Ethnica* 4: 105–9.

- Pienois–Kalevala kouluja varten.* Összeállította MARTTI HAAVIO. WSOY. Porvoo–Helsinki, 1938.
- PULKKINEN, PAAVO (1986): Kalevala kirjasuomen sanaston lähteenä. *Virittäjä* 90: 278–305.
- RUOPPILA, VEIKKO (1967): *Kalevala ja kansankieli.* Helsinki.
- SZENTE IMRE (2001a): Kalevala. Fordította SZENTE IMRE. In: *Minoritates mundi — Literatura.* Szerk. PUSZTAY JÁNOS. Szombathely.
- SZENTE IMRE (2001b): Kedvcsináló a Kalevalához. *Hitel* 2001. szept. 65–76.
- TILLINGER PÉTER (2002): *A Kalevala első runója tíz magyar fordításban.* Összeállította TILLINGER PÉTER. A bevezető tanulmányt CSEPREGI MÁRTA írta. Szentendre.